

Маленький
посібник

ПРО ВАЖЛИВІ РЕЧІ

навчаємо(ся) ДЕМОКРАТІЇ

ПРЯМУЄМО ДО ЯКІСНОЇ ОСВІТИ У СФЕРІ ДЕМОКРАТІЇ,
ПРАВ ЛЮДИНИ ТА СУПЕРЕЧЛИВИХ ПИТАНЬ

THE EUROPEAN
WERGELAND
CENTRE

**Маленький посібник про важливі речі:
навчаємо(ся) демократії**

– Прямуємо до якісної освіти у сфері демократії,
прав людини та суперечливих питань

© Європейський центр ім. Вергеланда
© Рада Європи

Дизайн і зміст: Von Kommunikasjon
Друк: Aksell

Публікація створена за підтримки Фонду грантів
ЄЕЗ та Норвегії

theewc.org

Передмова

Команда Європейського центру ім. Вергеланда (ЄВЦ) працює задля амбітної мети: ми підтримуємо освіту, яка торує шлях до демократії та прав людини не лише в Норвегії, а у цілій Європі. Щоб досягнути цієї мети, ми співпрацюємо з важливими гравцями на політичній арені, а також залучаємо однодумців. Для нас важлива як формальна, так і неформальна освіта. Саме тому ти й тримаєш в руках цю публікацію. У співпраці з містом Люблін (Польща) ми реалізуємо проєкт «Молодь для міста, місто для молоді». Його завдання – посилювати участь молоді та розвивати активну громадянську позицію задля демократизації суспільства. Цей невеличкий посібник про важливі речі – для молоді. Ми хотіли створити інструмент з конкретними практичними кроками і рекомендаціями, які сприятимуть ефективній освіті для демократії та прав людини. Якщо ти працюєш із молоддю, тоді цей посібник – для тебе. Його мета – зробити твою роботу комфортнішою.

На сторінках посібника ми пропонуємо знання та інструменти, необхідні для роботи із суперечливими питаннями. Ми розглянемо, зокрема, як ти та молоді люди, з якими ти працюєш, можете реагувати на мову ворожнечі, розберемо що таке права людини та як вони впливають на вас та інших.

Якщо коротко, то цей посібник про те, як формувати активних громадян, а отже, розбудовувати більш демократичне суспільство.

Коли ми розмірковуємо про демократію, то на гадку спадають парламент, вільні вибори, інституції та закони. Але демократія як форма правління напряду залежить від демократичної культури: від того, як громадяни співіснують, взаємодіють. Демократично співіснувати – це вести діалог, співпрацювати, вирішувати конфлікти мирним шляхом, брати активну участь у суспільному житті.

Ми сподіваємося, що цей посібник сприятиме розвитку компетентностей, необхідних усім нам задля збереження і розвитку справді демократичного суспільства. Ти працюватимеш над розвитком цінностей, ставлень, умінь, знань та їх критичного розуміння.

Ми сподіваємося, що цей посібник стане корисним інструментом у роботі з молодими людьми. Сподіваємося, ти відчуєш, що він справді твій, тож робитимеш позначки й нотатки в своєму примірнику настільки активно, що з часом тобі доведеться звернутися до нас за новим, бо цей геть розсиплеться від частого вжитку.

Вправи у цьому посібнику розроблені командою ЄВЦ. Їх складено, спираючись на наш досвід роботи у сфері освіти для демократії та з прав людини, а для натхнення використовували вправи із посібників Ради Європи з цієї царини.

Приємного користування й удачі у твоїй важливій роботі!

Як користуватися посібником

Цей посібник охоплює три теми, кожна з яких стосується різних аспектів демократії та громадянства. Кожна із трьох тематичних частин складається зі стислого вступу і трьох-чотирьох вправ, які можна використовувати у малих або великих групах. Ми рекомендуємо починати зі вступу. У ньому подано короткий огляд того, чому дана тема важлива і чого ми прагнемо досягти. Ти також знайдеш визначення та важливі факти, які можуть стати в пригоді під час обговорень або у разі виникнення запитань під час виконання вправ.

ВИКОРИСТОВУЙ ВПРАВИ У ДОВІЛЬНОМУ ПОРЯДКУ

Якщо твоя цільова аудиторія матиме недостатньо знань про демократію та права людини, ми рекомендуємо почати з вправ першої частини. Але загалом використовуй вправи у довільному порядку.

ЗРОБИ ЦЮ КНИЖКУ СВОЄЮ!

Обирай вправи, які тобі до вподоби, та комбінуй їх на свій розсуд. Головне — знайти правильні інструменти для групи, з якою ти працюєш, та контексту, в якому ти дієш. Самі вправи також можна адаптувати. Кожну з них можна виконати окремо, але ми пропонуємо поєднувати дві і більше вправ у рамках навчальних програм, щоб краще дослідити важливі питання. Ми також додали поля для нотаток на кількох сторінках. Використовуй їх, щоб зробити цю книжку своєю!

РОЗМІР ГРУПИ ТА ВІК

Ці вправи розраховані на молодих людей віком від 13 до 30 років, але їх можна використовувати з молодшими або старшими учасниками й учасниками. Рекомендований розмір групи варіюється залежно від вправи, але більшість із них можна провести з більшою або меншою кількістю учасників, ніж зазначено. Просто ознайомся з вправою заздалегідь і адаптуй її до розміру групи, з якою працюватимеш.

ЧАС ВИКОНАННЯ ВПРАВИ

Час виконання кожної вправи різний. Якщо ти працюватимеш з невеликою групою, молоді люди можуть впоратися швидко, а от для великої групи, ймовірно, потрібно буде більше часу. Врахуй це при плануванні.

Це допоможе тобі орієнтуватися у посібнику.

Тут ми розповідаємо, скільки часу триватиме вправа, рекомендуємо розмір групи та інформуємо про матеріали, необхідні для її проведення. У деяких випадках тобі треба буде підготувати певні речі заздалегідь.

Вправи пронумеровано, але їх не обов'язково виконувати у зазначеному порядку

МАЛЕНЬКИЙ ПОСІБНИК ПРО ВАЖЛИВІ РЕЧІ: НАВЧАЄМО(СЯ) ДЕМОКРАТІЇ

ВПРАВА 1: ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ

Це естунна вправа, під час якої учасники та учасниці рефлексують над тим, що означає бути активним учасником чи учасницею демократії. До цієї вправи варто повертатися після виконання інших завдань.

Перед початком ознайомся з порадами щодо проведення вправи на с. 6-7.

Тривалість: 15 хвилин
Розмір групи: 10-30 осіб

Тобі потрібно:

- ручки;
- стікери;
- дошка або фліпчарний аркуш з написом «Громадянськість» вгорі та колонками «права» і «обов'язки»

ХІД ВПРАВИ:

- Розкажи, що означає бути громадянином (див. інформаційну довідку).
- Скажи учасницям і учасникам, що ми разом дізнаємось, які права та обов'язки ми маємо як громадяни.
- Роздай усім стікери та ручки.
- Запитай: Які права ви маєте як громадяни?
- Попроси учасників і учасниць написати свої відповіді на стікерах (одна відповідь на стікер) і прикріпити їх на дошку / аркуш.
- Тепер запитай учасників і учасниць, які обов'язки вони мають як громадяни. Корисним питанням-підказкою може бути: Що ми повинні робити, щоб наше суспільство було безпечним і комфортним для життя? Попроси писати відповіді на стікерах (одна відповідь на стікер) і прикріпити їх на дошку / аркуш.
- Зачитай записи та переїди до рефлексії.

Інформаційна довідка: Громадянськість – це про рівність і включеність кожного члена суспільства, де всі мають рівні права та можливості. Відносно вона передбачає особисту відповідальність і активну участь у житті спільноти.

Стисле пояснення вправи.

Це – зміст посібника за тематичними частинами

Хід вправи складається з кількох кроків. Усі вправи містять запитання для рефлексії

Як проводити вправи?

Декілька порад

Реалізовувати навчальну програму щодо питань, які викликають в учасниць та учасників сильні емоції і протилежні реакції, не просто. Нижче ми зібрали кілька порад, які можуть допомогти тобі створити безпечний простір для відкритої розмови й обміну різноманітними точками зору.

На ці поради нас надихнув посібник «Навчання суперечливих питань»¹.

Яку позицію займаєш ти?

Освітня діяльність передбачає постійне балансування між особистим і професійним. Хоча не всі погляди варто висловлювати, іноді корисно поділитися власним досвідом. Тому важливо замислюватися над тим, яку позицію ти займаєш щодо різних питань, аналізувати власні стереотипи та упередження, а також їхній вплив на твою роботу, особливо під час навчання.

У що ти віриш і що цінуєш? Як це впливає на молодих людей, з якими працюєш? На що тобі варто звернути особливу увагу? Чи є якісь підводні камені, і як ти їх долатимеш? Ознайомся з оглядом різних ролей, які можеш для себе обрати, на сторінках 8-10.

Виділи більше часу — одразу або згодом

У деяких групах певні питання або вправи можуть викликати реакцію, яка потребуватиме тривалішого, ніж планувалося, обговорення. Тому корисно мати додатковий час про запас. Якщо ти не встигнеш провести підсумкову розмову або відчуєш, що треба закінчувати раніше, виділи час на продовження обговорення згодом. Якщо тобі доведеться імпровізувати під час виконання вправи, скороти час на вступ і зосередься на підсумковій рефлексії та обговоренні питань, у якому братимуть участь усі.

Немає правильних відповідей

У вправах із цього посібника немає правильних чи неправильних відповідей. Вони є радше поштовхом для хорошої дискусії. Тобі важливо слухати і створювати учасницям та учасникам можливість чути аргументи один одного.

Слідкуй, щоб ніхто з групи не відчував, що ти чи хтось інший піддає їх цензурі. У цьому допоможуть заздалегідь узгоджені правила групи. Тоді буде легше помітити, якщо хтось порушить правила гри, про які всі домовилися.

З ким ти працюєш?

Звертай увагу на групу, з якою працюєш, — її склад і те, як вона була сформована. Чи молодим людям у цій групі комфортно один з одним? Чи можуть вони висловлювати свої думки відкрито? Чи вже мали досвід обговорення різних питань між собою? Чи панує в групі безпечна, демократична й відкрита атмосфера? Адаптуй запитання та хід обговорення відповідно до цих факторів. Якщо потрібно, не вагайся додати на початку вправу на знайомство чи криголам.

Підшукай промовисті приклади

Запропоновані вправи та проблеми доволі універсальні й стосуються багатьох людей. Використовуй сучасні приклади або кейси, що є актуальними для групи, з якою працюєш. Заохочуй учасників шукати промовисті приклади й ситуації, які варто обговорити.

Загальне обговорення

Висловлюватися під час загального обговорення може бути непросто. За потреби надай учасникам і учасницям можливість поспілкуватися в малих групах без твого втручання, перш ніж переходити до загального обговорення. Це може допомогти висловитися більшій кількості людей. Іноді потрібно сказати щось уголос, щоб краще усвідомити свої думки.²

Що робити, якщо хтось потребує допомоги?

На початку вправ, що стосуються мови ворожнечі та суперечливих питань, варто повідомити учасникам, що якщо хтось із них пережив подібний досвід або їм важко брати участь у дискусії, вони можуть цього не робити. Підтримуй тих, кому складно. Також можеш поінформувати їх, куди можна звернутися за допомогою.

Обговорення: твоя роль

Звичайно, ти маєш право на власну думку. Але це не означає, що неодмінно треба ділитися нею з учасниками та учасницями навчання. Твоя позиція може впливати на перебіг обговорення, тому корисно усвідомлювати, яку роль ти відіграєш у групі.

Нижче наведено перелік різних ролей, які ти можеш відігравати, а також їхні переваги та недоліки. Ймовірно, варто попередити учасниць та учасників, про роль, яку ти обереш. Ти можеш вибрати ту роль, яка краще пасує до конкретної справи, або ту, яка пасує до твоєї особистості; також ти можеш змінювати ролі в ході справи.

Запропоновані нижче ролі адаптовані із посібника «Навчання суперечливих питань»³.

ВІДКРИТА ПОЗИЦІЯ

Ти висловлюєш свою точку зору у дискусії.

Переваги:

Учасники та учасниці обговорення все одно будуть намагатися зрозуміти твою точку зору. При такому підході ти знімаєш інтригу на самому початку.

Якщо ти не приховуєш свою точку зору, це сприятиме побудові довіри.

Використовуй цей підхід лише у тому випадку, коли учасники й учасниці ставляться до думок, відмінних від їхніх, із повагою.

Недоліки:

Це може зупинити дискусію, бо учасники та учасниці можуть не висловлювати свої думки, якщо вони суперечитимуть твоїй.

Це може спровокувати учасника чи учасницю сказати щось таке, у що вони насправді не вірять, лише аби кинути тобі виклик.

Коли ти висловлюватимеш власні погляди, то може бути складно відрізнити факти від суджень.

НЕЙТРАЛЬНИЙ МОДЕРАТОР

Ти відіграєш роль нейтрального модератора.

Переваги:

Знижує ризик того, що ти ненавмисно впливатимеш на учасників та учасниць.

Це дає всім можливість взяти участь у відкритій дискусії.

Учасниці та учасники мають змогу практикувати свої комунікативні вміння.

Недоліки:

Вправи та дискусії можуть сприйматися як штучні.

Ця стратегія може посилити наявні у молодих людей погляди та упередження.

ЗБАЛАНСОВАНИЙ ПІДХІД:

Ти подаєш кілька різних точок зору на тему обговорення.

Переваги:

Однією з головних цілей як цього посібника, так і освіти для демократії та прав людини загалом, є підкреслити, що теми, які обговорюються, рідко бувають однозначними.

Цей підхід може бути необхідним у разі значних розбіжностей поглядів усередині групи.

Корисна стратегія, коли інформація суперечлива.

Дає змогу представити різні сторони питання, якщо молоді люди самостійно до цього не доходять.

Недоліки:

Різні люди сприймають баланс по-різному.

Цей підхід може спонукати тебе контролювати дискусію, втручаючись для збереження балансу.

Якщо різні точки зору подаються поряд, їх можуть сприймати як однаково прийнятні. Де тоді провести межу між тими поглядами, які варто включати, і тими, які ні?

СОЮЗНИК/СОЮЗНИЦЯ:

Ти підтримуєш одну чи кількох учасниць або учасників.

Переваги:

Надаєш голос маргіналізованим молодим людям.

Показуєш, як будувати та розвивати аргументи.

Допомагаєш іншим зрозуміти погляди, які вони могли б інакше не почути.

Недоліки:

Може виглядати як спосіб просування твоїх власних поглядів.

Може сприйматися як прояв фаворитизму.

Може стримувати деяких учасників і учасниць від висловлення своєї думки, оскільки ти робиш це замість них.

АДВОКАТ ДИЯВОЛА:

Ти свідомо займаєш іншу позицію, ніж учасниці та учасники.

Переваги:

Це може ефективно стимулювати активність учасниць та учасників у дискусії.

Це може бути необхідно, якщо група дотримується єдиної точки зору.

Це може пожвавити дискусію, якщо виникне така потреба.

Недоліки:

Якщо ти переконливо виконуєш цю роль, учасники й учасниці можуть ототожнювати тебе з висловленими поглядами.

Це може посилити упередження учасників й учасниць.

ЧАСТИНА 1

ДЕМОКРАТІЯ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

ДЕМОКРАТІЯ ТА ПРАВА
ЛЮДИНИ

МОЛОДІ ЛЮДИ НЕБАЙДУЖІ ДО ДЕМОКРАТІЇ

Не можна сприймати демократію як щось належне. У демократичних державах мешкає менше ніж 30% населення Землі, але й у них останнім часом посилюються антидемократичні тенденції⁴. Глобальні кризи, як от кліматична криза та пандемія COVID-19, стали викликом для демократій по всьому світі.

У 2021 році норвезька організація Civita провела опитування серед молоді, запитавши, якого політика вони б обрали: того, чиї погляди підтримують, навіть якщо він не дотримується демократичних принципів, чи того, з ким не згодні, але хто ці принципи поважає. Половина респондентів відповіли, що віддали б свій голос за політика, з поглядами якого погоджуються, незалежно від його ставлення до демократії⁵.

Водночас молодь сьогодні виявляє більший інтерес до демократії, ніж раніше. Зростає кількість молодих людей, для яких важливо жити в демократичній державі⁶. Для збереження демократії необхідно розвивати демократичні компетентності. Цей посібник стане тобі в пригоді у цій важливій справі.

«Воля народу повинна бути основою влади уряду»

– ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ, 1948

ЩО ТАКЕ ДЕМОКРАТІЯ?

За демократії саме народ ухвалює рішення. Демократію визначають як «форму правління, у якій народ, тобто дорослі громадяни країни, обирають представників, які ухвалюють закони та приймають важливі політичні рішення. У демократичному суспільстві громадяни також беруть участь у формуванні політичних рішень.»⁷

Однак народовладдя полягає не тільки в праві голосувати й брати участь у прийнятті політичних рішень. Демократія має декілька вимірів. ООН узагальнює їх таким чином:

- народовладдя;
- права людини та незалежний суд;
- активна участь громадян;
- демократія як спільний ціннісний фундамент для населення⁸.

Щоб оцінити рівень демократичності країни, ми враховуємо всі ці виміри. Форма правління може офіційно називатися народовладдям, але якщо громадяни не беруть участі, порушуються права людини або демократія не є загальноприйнятною цінністю серед населення, це не можна вважати повноцінною демократією.

Демократія залежить від функціонування демократичних інституцій, але інституції, у свою чергу, не працюватимуть без укорінення в культурі демократії – сукупності цінностей, ставлень і практик⁹. Таким чином, права людини та демократія взаємозалежні.

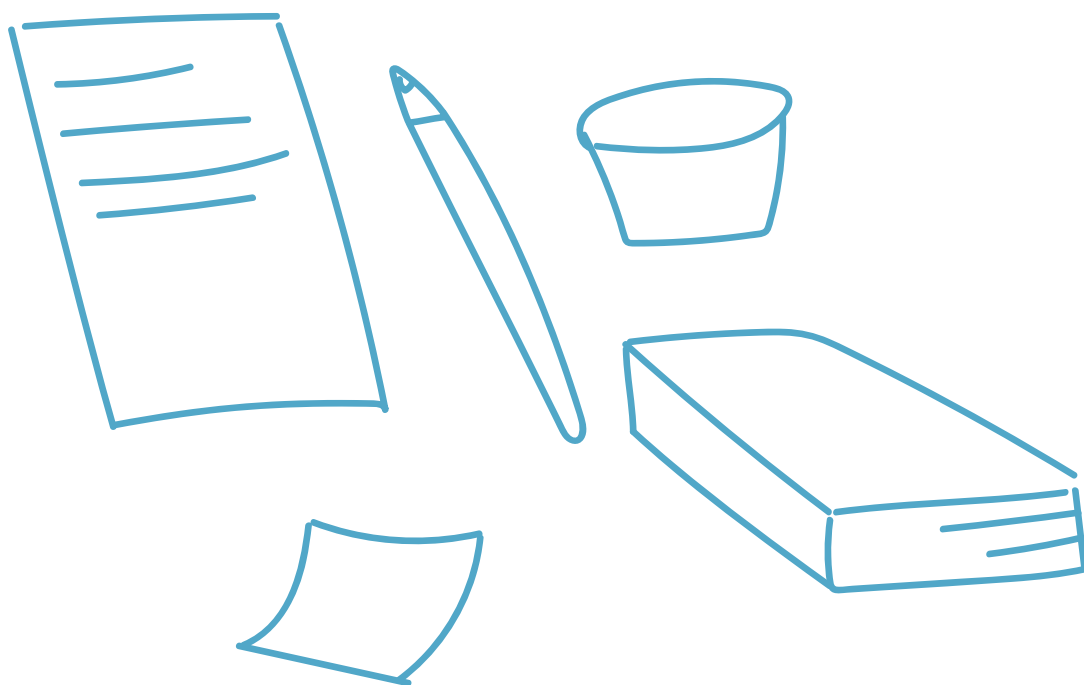
ДЕМОКРАТИЧНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Якщо вірити даним опитування норвезької молоді, молоді люди мотивовані зберігати демократію. Для цього їм потрібні демократичні компетентності. Це включає знання про демократичні структури та інституції. Та ще важливіше – розвинути впевненість молодих людей у тому, що їхні думки важливі і їх чуять.

Зміцнюючи демократичні вміння, ми можемо формувати те, що називають культурою демократії. Щоб пояснити це поняття, Рада Європи розробила модель, яка описує компетентності, які ми прагнемо розвивати. Вони охоплюють цінності, ставлення, вміння та знання, необхідні для формування стійкої демократичної культури.

ВПРАВИ

Вправи у цій частині стосуються різних аспектів моделі компетентностей для культури демократії (т. зв. «метелика»). Вони розглядають права людини в демократичному контексті, пояснюючи взаємозв'язок між цими поняттями.

ВПРАВА 1: ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ

Це вступна вправа, під час якої учасники та учасниці рефлексують над тим, що означає бути активним учасником чи учасницею демократії. До цієї вправи варто повертатися після виконання інших завдань.

Перед початком ознайомся з порадами щодо проведення вправ на с. 6-7.

Тривалість: 15 хвилин

Розмір групи: 10-30 осіб

Тобі потрібно:

- ручки;
- стікери;
- дошка або фліпчарний аркуш з написом «громадянськість» вгорі та колонками «права» і «обов'язки»

ХІД ВПРАВИ:

1. Розкажи, що означає бути громадянином (див. інформаційну довідку).
2. Скажи учасницям і учасникам, що ми разом дізнаємось, які права та обов'язки ми маємо як громадяни.
3. Роздай усім стікери та ручки.
4. Запитай: Які права ви маєте як громадяни?
5. Попроси учасників і учасниць написати свої відповіді на стікерах (одна відповідь на стікер) і прикріпити їх на дошку / аркуш.
6. Тепер запитай учасників і учасниць, які обов'язки вони мають як громадяни. Корисним питанням-підказкою може бути: Що ми повинні робити, щоб наше суспільство було безпечним і комфортним для життя? Попроси писати відповіді на стікерах (одна відповідь на стікер) і прикріпити їх на дошку / аркуш.
7. Зачитай записи та перейди до рефлексії.

Інформаційна довідка: Громадянськість – це про рівність і включеність кожного члена суспільства, де всі мають рівні права та можливості. Водночас вона передбачає особисту відповідальність і активну участь у житті спільноти.

РЕФЛЕКСІЯ:

- Що відбувається із суспільством, у якому не гарантуються права?
- Що відбувається із суспільством, у якому люди не беруть на себе відповідальність?

Після кожної вправи із цього посібника можна повертатися до визначення громадянськості і додавати до загального обговорення такі запитання:

- Як ця конкретна вправа була пов'язана з темою громадянства?
- Яких прав та обов'язків вона стосувалася?
- Як ми можемо використати те, про що ми дізналися, щоб бути добрими громадянами?¹¹

ВПРАВА 2: ЯКА МОЯ ПОЗИЦІЯ?

Учасникам і учасницям буде запропоновано різні твердження про демократію та права людини. Вони мають обміркувати своє ставлення до кожного з них і зайняти відповідне місце в приміщенні. У цій вправі важливі не лише самі твердження, а й те, як учасники та учасниці слухають аргументи, виявляють повагу до думок інших. Також передбачена можливість змінити свою точку зору під час вправи.

Перед початком ознайомся з порадами щодо проведення вправ на с. 6-7.

Тривалість: 20-40 хвилин

Розмір групи: від 6 осіб

Тобі потрібно:

- достатньо великий простір (приміщення), щоб учасники й учасниці могли вільно пересуватися;
- аркуші з віддрукованими визначеннями демократії, які висять на стінах або розкидані по підлозі;
- аркуші з віддрукованими або чітко написаними фразами «повністю погоджуюся», «частково погоджуюся», «частково не погоджуюся», «зовсім не погоджуюся».

ХІД ВПРАВИ:

1. Для проведення вправи заздалегідь підготуй різні визначення демократії, віддрукуй чи запиши їх на великих аркушах (щоб їх можна було прочитати з певної відстані). Перелік можливих визначень запропоновано нижче.
2. Розклади підготовані визначення на підлозі чи розвішай їх на стінах. Зачитай ці визначення. Дай учасникам і учасницям час подумати і стати біля того визначення, яке їм найбільше подобається.
3. Скажи їм, що у цій вправі нема правильних чи неправильних відповідей; усі запропоновані визначення правильні.
4. Після того, як учасники й учасниці стануть біля обраних визначень, запитай у кількох:
  - Чому ви обрали саме це визначення?
  - Чи хтось хоче змінити своє рішення після вислуханих аргументів?
  - Якщо хтось перейшов до іншого визначення, то що переконало вас змінити вибір?
5. Обговоріть різні визначення демократії. На цьому можна завершити цей етап, але якщо маєте час, можна ще раз повторити крок 4.
6. Попроси всіх зібратися разом. Розмісти у кімнаті написи «повністю погоджуюся», «частково погоджуюся», «частково

У цій вправі важливо дозволяти учасникам і учасницям змінювати свою думку і переходити між позиціями, якщо їх переконують аргументи інших.

не погоджуюся», «зовсім не погоджуюся». Поясни, що ти зараз прочитаєш декілька тверджень, а учасники й учасниці мають зайняти місце, яке відповідає їхньому ставленню до кожного твердження.

7. Зачитай твердження послідовно, запрошуючи учасників і учасниць зайняти відповідні позиції — від «повністю погоджуюся» до «зовсім не погоджуюся». За бажанням, попроси їх пояснити свої рішення.
8. Після того, як ти озвучиш усі твердження та обговориш їх із групою, збери всіх у коло для рефлексії над вправою.

РЕФЛЕКСІЯ:

- Як ви вважаєте, чи є правильні або неправильні відповіді у цій справі? Чи це просто справа особистих уподобань?
- Чи вплинули протилежні точки зору на ваше бачення? Якщо так, то як саме? Якщо ні, то чому?
- Чи були ви здивовані розбіжностями або згодою щодо певних тверджень?
- Чи може бути корисним те, що ми не погоджуємося? Чому?
- Чи були твердження, щодо яких було складно прийняти рішення? Якщо так, то чому?
- Чому для демократії важливо слухати одне одного?

ВИЗНАЧЕННЯ І ТВЕРДЖЕННЯ:

Визначення демократії. Використай усі або декілька на вибір.

- Демократію можна розуміти як «владу народу»: система правління, яка залежить від волі народу. (Рада Європи)
- Демократія, яку також називають народовладдям, — це форма правління, у якій народ, тобто дорослі громадяни держави, обирає представників, які ухвалюють закони та приймають важливі політичні рішення. (Велика норвезька енциклопедія)
- Демократія — це спосіб управління країною, за якого всі можуть брати участь і сприяти ухваленню рішень. (Освітній відділ норвезького парламенту)
- Це форма правління, де більшість населення має вирішальний політичний вплив завдяки виборам до парламенту, а меншість має можливість відстоювати свою думку. (Словник Норвезької академії)
- Демократія (від грецького *demos* – «народ» і *kratos* – «влада») відрізняється від таких форм правління, як автократія, олігархія та меритократія, де владу має лише одна особа або невелика група осіб. (Civita, політичний словник)
- Демократія — це форма правління, де влада надається народу. Основна ідея демократії полягає в тому, що через вільне та відкрите обговорення можна впливати на рішення, що стосуються добробуту людини. (Антирасистський центр)
- Демократія передбачає середовище, у якому поважають права людини та основні свободи, а вільна воля народу реалізується. Народ відіграє вирішальну роль у процесі ухвалення рішень і може притягати до відповідальності тих, хто їх ухвалює. (ООН)

Перелік тверджень, які можна використати для вправи, але ти також можеш запропонувати власні:

- Усі точки зору однаково цінні.
- Держава повинна завжди ставити власні інтереси на перше місце.
- Я можу говорити все, що хочу, якщо це жарт.
- Деякі думки та переконання повинні бути забороненими законом.
- Демократія — найкраща форма правління для суспільства.
- Треба завжди намагатися дійти згоди в політичних питаннях.
- Багатство має бути рівномірно розподілене між усіма.
- Мої права та свободи можуть обмежувати права та свободи інших.
- Неможливо повністю викоринити бідність.
- Свободу слова ніколи не слід обмежувати.
- Добре жити у суспільстві, де панує різноманіття.
- Бідні країни повинні сконцентруватися на забезпеченні базових потреб для всіх, а вже потім зосереджуватися на громадянських та політичних правах, таких як свобода від дискримінації.
- У правах людини нема сенсу, якщо ми не можемо гарантувати їх усім.
- Я радше оберу політика, з яким погоджуюся, навіть якщо він визнає, що демократія не завжди доречна, ніж того, з ким не згоден, але хто послідовно відстоює демократичні принципи.
- Демократичні країни повинні зосередитися на усуненні причин еміграції у країнах, звідки походять біженці, замість того, щоб приймати біженців.
- Без ретельної перевірки в'їзд біженців до країни може становити загрозу безпеці держави, що їх приймає.
- Участь молодих біженців і біженок у демократичних процесах слід обмежити, доки вони не отримають статусу повноправних громадян.

Вправу адаптовано з: <https://www.coe.int/uk/web/compass/where-do-you-stand->

ВПРАВА 3: ПОЛІТ НА ПОВІТРЯНІЙ КУЛІ

У цій вправі учасники й учасниці мають упорядкувати права людини за ступенем важливості, визначаючи, від яких прав вони були б готові відмовитися. Вони ознайомлюються з переліком прав людини та розвивають розуміння їхньої взаємопов'язаності. Крім того, передбачено обговорення того, що ці права означають як для окремих осіб, так і для суспільства загалом.

Перед початком ознайомся з порадами щодо проведення вправ на с. 6-7.

Тривалість: 45 хвилин

Розмір групи: від 6 осіб

Тобі потрібно:

- достатньо простору, щоб учасники й учасниці могли працювати у малих групах;
- папір, ручки та ножиці для кожної малої групи;
- перелік з 8 прав людини (можеш використати перелік, запропонований нижче, або створити власний).

ХІД ВПРАВИ:

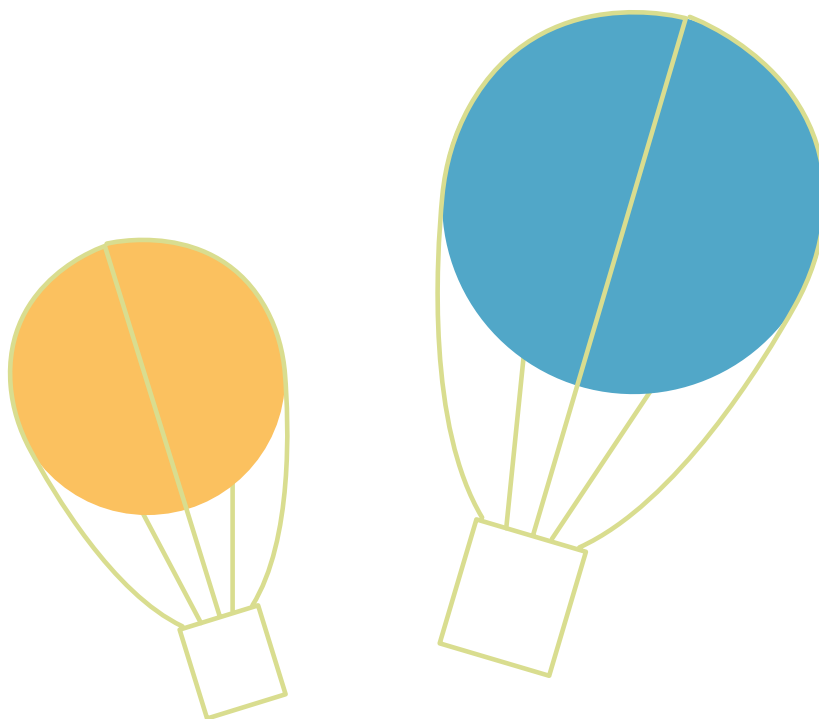
1. Об'єднай учасників та учасниць у малі групи та роздай кожній групі папір, ручки й ножиці.
2. Зачитай набір з 8 прав людини, з якими ви працюватимете. Переконайся, що всі їх розуміють. Попроси групи записати їх на аркуші паперу у стовпчик і потім розрізати аркуш так, щоб у них було 8 карток, по одному праву людини на кожній картці.
3. Скажи учасникам та учасницям: «Ви летите на повітряних кулях, кожна група на своїй. Уявіть собі – ви пролітаєте над морем, над сушею, над містами, над лісами. Ваші кулі летять швидко і все в повному порядку. Раптом ви підлітаєте до височезної гори, яку треба перелетіти. Якщо ви швидко не наберете висоти, ви вріжетеся в гору».
4. Поясни, що аби набрати висоту необхідно скинути кілька мішків із піском. Якщо вони скинуть мішок, то його вже не можна буде повернути. Мішки з піском, які вони мають на своїй повітряній кулі, - це права людини, записані на картках. Кожна команда має вирішити, у якій послідовності вони готові скидати свої «мішки з піском»: що буде першим, а що вони хочуть залишати з собою якомога довше.
5. Запропонуй такі поради:
  - Чи є у переліку права, які компенсуються за рахунок інших прав?
  - Чи є у переліку права, які надзвичайно важливі для нашого демократичного суспільства?
  - Чи є у переліку права, які важливі для забезпечення особистих потреб учасників та учасниць?
6. Увімкни таймер і запропонуй групам обговорити порядок, у якому вони «скидатимуть мішки». Щохвилини нагадуй їм, що гора все ближче, тож необхідно викинути наступне право. Попроси їх пронумерувати «мішки-права» у тому порядку, в якому вони їх викидають з повітряної кулі, кладучи на підлогу залу.
7. Після завершення часу попроси учасників і учасниць підняти з підлоги «мішки-права» та викласти їх у тому порядку, в якому вони їх скидали. Потім запроси всіх сісти в загальне коло для підсумкової рефлексії.

РЕФЛЕКСІЯ:

- Які з прав людини ви скинули першими, а які – останніми?
- Які ваші враження від процесу обговорення того, які права варто скинути першими, а які – останніми? Наскільки легко чи складно вам було дійти згоди у групах?
- Які критерії ви використовували для визначення порядку скидання?
- Які, на вашу думку, можуть бути наслідки позбавлення когось певного права людини – на рівні окремої особи? А на рівні всього суспільства?
- Який зв'язок між правами людини та демократією?
- Які ще права людини існують? Чи ця вправа була б простішою чи складнішою, якщо б були використані перелічені вами права?

Права людини

Пропонуємо тобі перелік прав людини, який ти можеш використати для вправи. Але, на свій розсуд, можеш включити інші права зі Загальної декларації прав людини: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/ukrainian-ukrayinska>

СТАТТЯ 4   **Свобода від рабства**

Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

СТАТТЯ 7   **Право на рівність перед законом**

Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом.

СТАТТЯ 11   **Презумпція невинуватості**

Кожна людина обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту.

СТАТТЯ 13   **Свобода пересування**

Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну.

СТАТТЯ 15   **Право на громадянство**

Кожна людина має право на громадянство. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство.

СТАТТЯ 18   **Свобода переконань і релігії**

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію.

СТАТТЯ 19   **Свобода думки та інформації**

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

СТАТТЯ 20   **Право на мирні збори**

Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій.

СТАТТЯ 26   **Право на освіту**

Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими, або релігійними групами.

ЧАСТИНА 2

СУПЕРЕЧЛИВІ ПИТАННЯ

«Уміння вести діалог з людьми, чиї цінності відрізняються від ваших, і поважати їх – це ключовий елемент демократичного процесу, необхідний для захисту та зміцнення демократії, а також для просування культури прав людини»¹³

Суперечливі питання можуть викликати сильні емоції, спричиняти розбіжності та гарячі дискусії. Іноді здається безпечнішим уникати розмов на такі теми, як релігія, сексуальність чи расизм, особливо якщо відомо, що серед присутніх побутують різні погляди. Однак для забезпечення інклюзивної демократії, яка ґрунтується на співжитті в політичному суспільстві, необхідно вміти давати раду відмінностям і чути інші думки. Питання, які викликають сильні емоції, є ключовим чинником мотивації до політичних дій.¹⁴ У крайніх випадках вони можуть спонукати до радикальних політичних кроків, але загалом саме такі питання заохочують людей долучатися до політики та брати участь у демократичних процесах.

ЩО ТАКЕ СУПЕРЕЧЛИВЕ ПИТАННЯ?

Суперечність означає незгоду, розкол або конфлікт.¹⁵ Суперечливі питання бувають як місцевого, так і глобального масштабу: вони можуть стосуватися появи торговельного центру, закриття молодіжного клубу або глобальних цілей щодо викидів вуглекислого газу. Вони можуть бути довготривалими (наприклад, ізраїльсько-палестинський конфлікт) або гострими (наприклад, обмеження під час пандемії коронавірусу).

Гострота суперечливості теми зазвичай змінюється з часом і залежить від контексту. Те, що є суперечливим в одній країні, може бути майже незначущим в іншій. Тема, яка п'ятдесят років тому викликала дискусії, сьогодні може сприйматися як цілком буденна.

Спільною рисою таких питань є те, що вони викликають у нас сильні емоції, а наше ставлення до них здається вкрай важливим. Часто ці погляди стають маркером ідентичності, через що розбіжності в думках набувають особливого значення: це вже не просто відмінність, а, на нашу думку, напад на те, ким ми є.

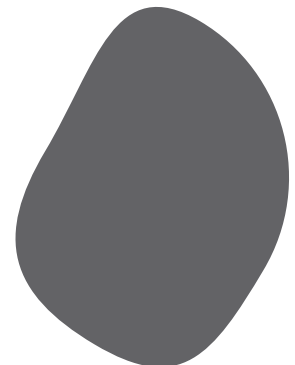
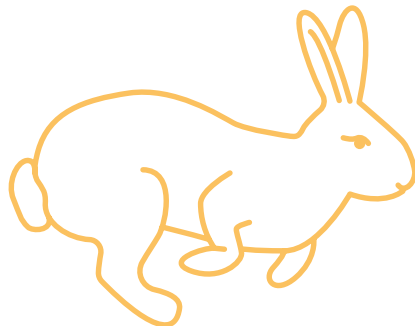
«Емоції мають політичне та соціальне значення, впливаючи на те, з ким ми ідентифікуємося та відчуваємо спорідненість, а також на те, кого і що ми вважаємо відмінним»¹⁶.

ЕФЕКТ ЕХОКАМЕРИ

Для молодих людей, які активно використовують соціальні мережі як джерело новин, вміння ідентифікувати й обговорювати суперечливі питання особливо важливе.¹⁷ Хоча завдяки інтернету ми можемо зустрічати різноманітні думки й цінності, наша звична поведінка у цифрових медіа створює ризик того, що ми радше знаходитимемо підтвердження власної точки зору, а не підважуватимемо її. Те, як ми шукаємо інформацію, разом із нашою потребою відчувати належність і схвалення, може привести нас у кролячу нору замкнутих інформаційних потоків або викликати ефект ехокамери. Замість того, щоб розширювати наш кругозір, алгоритми заводять нас все далі й далі в одному напрямку. Це може ускладнювати перевірку фактів, а відтак послаблювати нашу здатність отримувати нові знання та змінювати ставлення. Це також може посилювати суперечливість певних питань, адже якщо ми отримуємо лише інформацію, яка підкріплює те, що ми думаємо, і ніколи не стикаємося із відмінними поглядами, то починаємо вважати, що між нами й тими, хто думає інакше, справжня прірва.

МАЙ ВІДВАГУ ГОВОРИТИ ПРО СУПЕРЕЧЛИВІ ПИТАННЯ

Молоді люди кажуть, що важливо обговорювати такі теми, як критичне мислення, расизм, демократичні цінності та толерантність.¹⁸ Обговорення суперечливих питань може допомогти нам стати демократичними громадянами – відкритими, допитливими й готовими розуміти та поважати інших, навіть якщо вони мають інші точки зору. Але щоб наважитися говорити про суперечливі питання, потрібне безпечне, демократичне середовище. Важливо також мати достатній словниковий запас. Знання про демократію, свободу слова та права людини допомагають брати участь у складних дискусіях.¹⁹

ВПРАВИ

Нижче ти знайдеш інструменти для обговорення суперечливих питань. Перед проведенням цих вправ рекомендуємо прочитати поради щодо створення безпечного середовища (с. 6–7), щоб усі присутні відчували, що можуть долучитися до розмови.

ВПРАВА 1: КОЛО ДОВІРИ

Уцій вправі учасники й учасниці складають список людей, яким довіряють, а потім аналізують їхню стать, рівень освіти, колір шкіри та релігію. Це допомагає замислитися над тим, чому нам легше сприймати тих, хто схожий на нас, і які наслідки це має для демократії.

Перед початком ознайомся з порадами щодо проведення вправ на с. 6-7.

Тривалість: 20 хвилин

Розмір групи: від 4 осіб

Тобі потрібно:

- копія таблиці (наступна сторінка) для кожної особи;
- картка паперу та ручка для кожної особи.

ХІД ВПРАВИ:

1. Роздай кожному аркуш паперу та ручку. Попроси присутніх написати імена шести людей, яким вони довіряють, але які не є їхніми родичами. Це можуть бути як особи, яких вони знають особисто, так і публічні фігури. Наголоси, що цей перелік не потрібно буде показувати іншим.
2. Роздай копії таблиці (наступна сторінка). Попроси учасниць і учасників записати обраних ними «довіrenих» осіб у першу колонку («Ім'я») та заповнити решту таблиці.
3. Після того, як усі заповнять таблицю, запропонуй обговорити питання для рефлексії в парах або малих групах.
4. Знову підкресли, що їм не потрібно показувати свої переліки. Наголоси, що мета цієї активності не в тому, щоб «впіймати» когось, а в тому, щоб задуматися над тим, чому ми схильні шукати контакт із людьми, схожими на нас, та над наслідками цього.

РЕФЛЕКСІЯ:

- Наскільки люди з ваших таблиць схожі на вас?
- Чи схожі вони між собою?
- Наскільки різноманітна група людей, яким ви довіряєте? Чому це так?
- Чи маємо ми тенденцію довіряти людям, схожим на нас? Чому?
- Чи є хтось, у кого таблиця показує більшу різноманітність? Якщо так, чи є ідеї, чому так сталося?
- Яку роль тут відіграють стереотипи? Як формуються стереотипи?
- Які наслідки це може мати для нашого сприйняття інших? Які наслідки для осіб, що належать до меншин? Для суспільства загалом?
- Що ми можемо зробити, щоб протидіяти цьому?

Ім'я	Вік	Стать	Наявність особливих потреб	Національність / етнічна приналежність	Сексуальна орієнтація	Релігія	Освіта

ВПРАВА 2: ЩО МИ ВІДЧУВАЄМО?

У цій вправі молоді люди розмірковують над тим, наскільки їм комфортно обговорювати різні теми, оцінюючи їх за шкалою від «дуже некомфортно» до «цілком комфортно». Однак ця вправа не спрямована на обговорення самих суперечливих тем. Радше вона дозволяє замислитися над тим, чому деякі теми складно обговорювати та які наслідки це може мати для демократії, якщо ми уникаємо таких розмов.

Перед початком ознайомся з порадами щодо проведення вправ на с. 6-7.

Тривалість: 20 хвилин

Розмір групи: від 10 осіб

Тобі потрібно:

- декілька блоків стікерів і ручки для всіх учасників і учасниць;
- аркуші з написами «цілком комфортно» і «дуже некомфортно»;
- простір, у якому група зможе вільно рухатися.

ХІД ВПРАВИ:

1. Переконайся, що всі розуміють характеристики суперечливих тем.
2. Попроси присутніх написати на стікерах теми, які вони вважають суперечливими (одна тема – один стікер). Теми можуть бути загальними або конкретними. Збери стікери. В ідеалі всі мають написати хоча б по одній темі. Якщо це важко, ти можеш використати теми з переліку нижче.
3. Розмісти аркуші з написами «цілком комфортно» і «дуже некомфортно» на протилежних кінцях кімнати. Можеш намалювати між написами лінію крейдою або приклеїти малярну стрічку на підлозі, щоб дозволити учасникам вибирати проміжні позиції.
4. Витягни папірець і прочитайте тему, яка там написана. Попроси молодих людей стати на лінії відповідно до того, наскільки їм комфортно або некомфортно обговорювати цю тему. Перш ніж вибрати

позицію на лінії, учасники можуть уточнити, що може включати розмова на цю тему.

5. Повторюй крок 4, поки не прозвучать всі теми.
6. Перейди до загального обговорення й рефлексії.

РЕФЛЕКСІЯ:

- Чому деякі теми складно обговорювати?
- Чи були теми, щодо суперечливості яких думки сильно розділилися? Чому?
- Чому деякі теми легше або важче обговорювати певним групам людей?
- Що станеться, якщо ми не обговорюватимемо ці теми?
- Що станеться, якщо ми обговорюватимемо ці теми?

ПЕРЕЛІК ТЕМ:

Аборт
Вітроенергетика
Щеплення
Ізраїль/Палестина
Гендер
Носіння релігійних головних уборів
Узаконення проституції
Інвестиції у ВПК (військово-промисловий комплекс)
Сексуальна орієнтація
Насильство над дітьми
Інцест
Педофілія
Веганство
Расизм
Правий екстремізм
Лівий екстремізм
США
Росія
Китай
Системи відеонагляду
Контроль при перетині державних кордонів
Права тварин і випробування на тваринах

Вправа адаптована з посібника «Життя з протиріччями. Навчання суперечливих питань шляхом освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ)» (с. 40-41). Для Столтенбергівського семінару у 2020 році ми адаптували цю вправу для використання онлайн.

ВПРАВА 3: ЩО МИ ЗНАЄМО?

Ця вправа ставить перед молодими людьми виклик — знайти вдалі запитання для безпечного обговорення суперечливих тем.

Перед початком ознайомся з порадами щодо проведення вправ на с. 6-7.

Тривалість: 45 хвилин

Розмір групи: від 15 осіб

Тобі потрібно:

- зображення, що ілюструють декілька суперечливих тем. Можна використовувати як місцеві, так і глобальні теми;
- приміщення, у якому можна працювати у групах (зі столами й стільцями);
- великий аркуш паперу для кожної групи;
- письмове приладдя для кожної групи.

ХІД ВПРАВИ:

1. Знайди зображення, що ілюструють різні суперечливі теми. Надрукуй та приклей їх на великі аркуші (одне зображення на аркуш), напиши тему (як заголовок).
2. Об'єднай учасниць і учасників у групи. Кожна група працює за столом. Роздай аркуші з зображеннями групам.
3. Попроси групи обговорити тему, яку вони бачать перед собою, і записати всі запитання, які ця тема викликає. Це можуть бути варіації запитань «Що?», «Коли?», «Де?», «Хто?», «Як?» і «Чому?». Дай їм на це 2-3 хвилини.
4. Після цього етапу кожна група переходить до іншого столу, де обговорює запитання, сформульовані попередньою групою, і намагається на них відповісти, записуючи відповіді. Групи також можуть додати будь-які запитання, яких, на їхню думку, бракує. Виділи на це кілька хвилин. Вони не зобов'язані відповідати на всі запитання, зазначені на плакаті.
5. Групи знову змінюють столи, обговорюють нові суперечливі теми та запитання до них. Групи можуть продовжувати доповнювати вже надані відповіді, придумувати контраргументи або ставити нові запитання.
6. Коли всі групи опрацюють таким чином усі теми, дай можливість учасникам та учасницям пройтися по кімнаті та перечитати запитання і відповіді на них.
7. Коли всі будуть готові, збери присутніх у загальне коло для рефлексії та підсумків.

РЕФЛЕКСІЯ:

- Які труднощі виникали при виконанні цієї вправи?
- Що ви думаєте про проведення таких розмов у письмовій формі? Як би змінилося обговорення, якби ви спілкувалися вічна-віч?
- На які запитання було легше знайти відповіді, а на які - складніше? Чому?
- Наскільки легко чи складно було відповісти на запитання, сформульовані іншою групою?
- На що важливо звертати увагу при обговоренні цих суперечливих тем?

ЧАСТИНА 3

МОВА ВОРОЖНЕЧІ ТА СВОБОДА СЛОВА

МОВА ВОРОЖНЕЧІ ВПЛИВАЄ НА МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ

«Зустрічатися одне з одним, попри різні точки зору, ідеології, досвід та цінності, може бути складно, але на цьому ґрунтується вільне й демократичне суспільство.»²⁰

Молоді люди найбільше страждають від мови ворожнечі, особливо в цифровому просторі. Наприклад, у Норвегії 25% молоді віком 16-20 років зазнавали мови ворожнечі онлайн, тоді як загалом це стосується лише 4% населення.²¹ Така ситуація може призводити до того, що молодь уникає публічних дискусій і дебатів.²² У результаті деякі голоси та думки які є важливими для суспільства, можуть залишатися непочутими. Це становить серйозну проблему для демократії.

«Важко встановити чітку межу між висловлюваннями, які шкодять, і тими, що є природною частиною простору для обміну думками.»²³

Одне з визначень мови ворожнечі - це «висловлювання, що поширюють або підбурюють ворожнечу до людини на основі її приналежності до певної групи».²⁴ Прикладами ознак приналежності до певної групи є гендерна ідентичність, етнічна приналежність, релігія, сексуальна орієнтація та інвалідність. Мова ворожнечі часто викликає страх та почуття небезпеки не тільки в окремої людини, а й у всіх, хто ідентифікує себе з людиною або людьми, на яких були спрямовані ці висловлювання. Мова ворожнечі має багато форм: вона може бути вираженою вербально чи невербально (мовою тіла); у цифровому світі вона може проявлятися у повідомленнях, чатах, соціальних мережах, закритих групах та відкритих розмовах.²⁵

Згідно з дослідженням Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), 72% біженців повідомили про зростання рівня тривожності, загострення депресії та симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР) внаслідок мови ворожнечі, спрямованої проти них.²⁶

ПРОБЛЕМА ДЛЯ ДЕМОКРАТІЇ

Окрім того, що мова ворожнечі ранить і обтяжує тих, хто її зазнає, вона становить проблему для демократії, оскільки кидає виклик свободі слова та обмежує її. Свобода слова — це свобода, яка дає можливість усім людям висловлювати те, що вони думають, а також свобода не висловлюватися. Крім того, свобода слова включає свободу інформації: право обмінюватися інформацією з іншими. Щоб демократія могла функціонувати, важливо, щоб люди могли вільно говорити те, що вони думають, і висловлювати незгоду в публічних дебатах. Коли мова ворожнечі впливає на групи або меншини, які висловлюються, ми ризикуємо, що вони самоусунуться та не будуть представлені в дебатах.

ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА

Свобода слова не означає, що можна казати все, що заманеться і коли заманеться. Вона не абсолютна. За мову ворожнечі стосовно осіб, відмінних за такими ознаками як колір шкіри, національність, релігійні переконання, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність чи інвалідність можуть притягнути до відповідальності. Однак свобода слова також означає, що притягнути особу до відповідальності за мову ворожнечі непросто. У багатьох випадках мова ворожнечі не порушує законів.

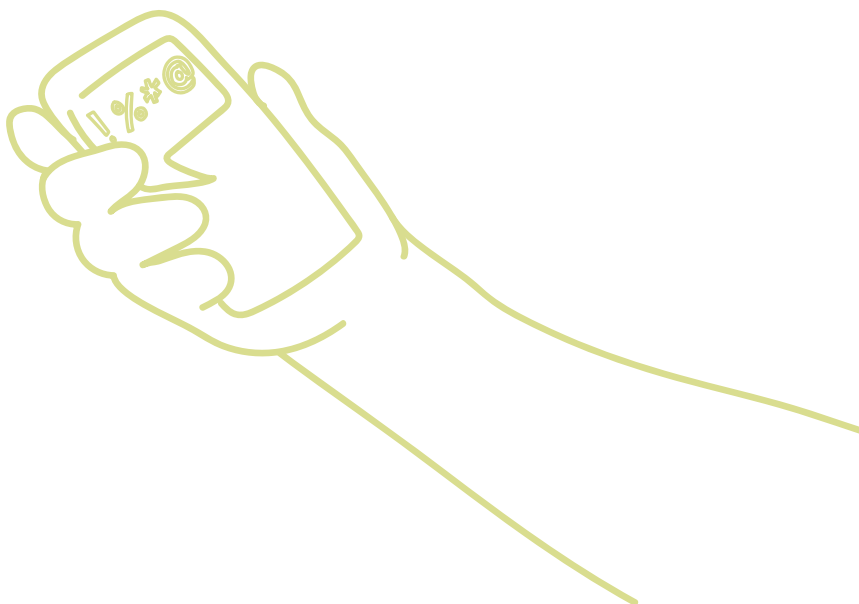
Щоб участь у публічних дебатах була безпечною, варто обговорювати не лише те, що є незаконним, але й те, що хоча й законне, проте все ж неприйнятне. У контексті свободи слова важливо пам'ятати про особисту відповідальність — як за власні висловлювання, так і за реакцію на ті, з якими ми не погоджуємося. Важливо також діяти, коли вважаємо, що хтось перетнув межу.

Вправи в цій частині посібника досліджують, як слова можуть впливати на людей і що це означає для окремих осіб, груп і суспільства. Ми сподіваємося, що молоді люди замисляться над власною позицією, щоб краще зрозуміти, як їх сприймають інші, а також опанують інструменти, які допоможуть їм легше розпізнавати та реагувати на висловлювання, що перетинають межу.

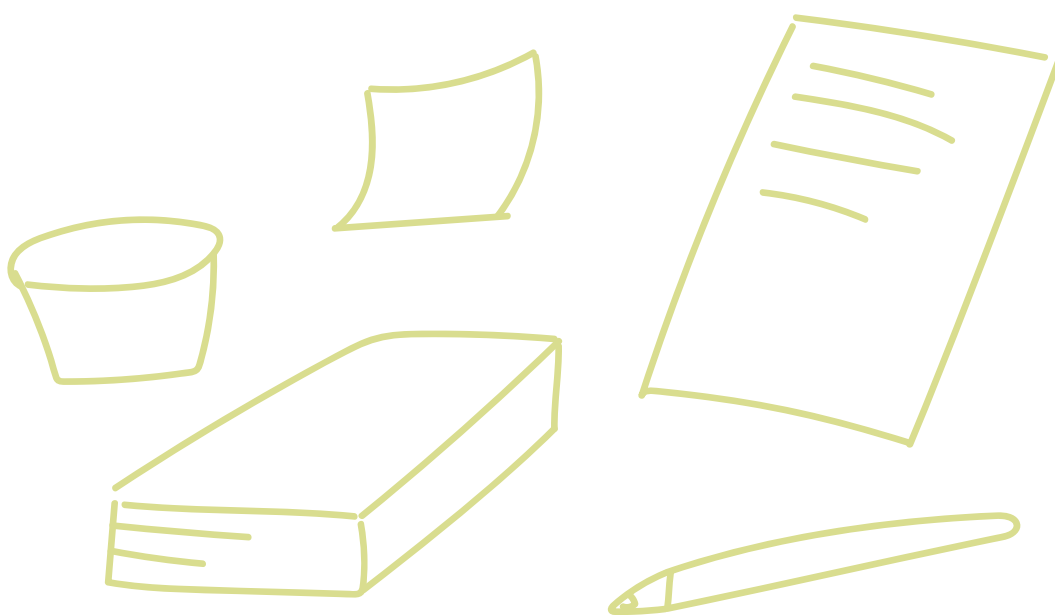
ЧИННИКИ, ЩО УСКЛАДНЮЮТЬ САМОВИРАЖЕННЯ ЗА ДАНИМИ РАДИ З ПИТАНЬ СВОБОДИ СЛОВА МОЛОДІ НОРВЕГІЇ:

- страх недостатніх знань, компетентності та досвіду;
- побоювання, що висловлене (особливо в соціальних мережах) може бути використане проти них у майбутньому, наприклад, під час пошуку роботи, або вирване з контексту на соціальних заходах;
- страх того, що висловлювання можуть призвести до необхідності представляти всю групу;
- обмежений простір і час для змістовних обговорень, особливо у школі.

Чи є мова ворожнечі кримінальним злочином у твоїй країні?

ВПРАВИ

ВПРАВА 1: МОЇ ПРИВІЛЕЇ

Молоді люди визначають, якими привілеями вони користуються, і обговорюють, як привілеї впливають на їхні можливості та ставлення до інших. Вони формують повагу та відкритість до інших, а також розвивають свою суспільну свідомість.

Перед початком ознайомся з порадами щодо проведення вправ на с. 6-7.

Тривалість: 30 хвилин

Розмір групи: від 4 осіб

Тобі потрібно:

- скопіювати перелік привілеїв (наступна сторінка) для всіх присутніх

ХІД ВПРАВИ:

1. Розпочни вправу з обговорення того, що означає мати привілей і бути привілейованим. Наприклад, можеш пояснити, що це пов'язано з перевагами, які доступні не всім і які можуть полегшувати життя в різних ситуаціях.
2. Роздай перелік привілеїв учасникам і учасницям; обговоріть його, переконайся, що всі розуміють цей перелік.
3. Дай учасникам і учасницям 5-6 хвилин на те, щоб вони позначили, якими привілеями вони користуються. Скажи їм, що ніхто не повинен бачити списки один одного, і їм не потрібно розповідати іншим про свої позначки. Кожен вирішує самостійно, чим хоче поділитися.
4. Об'єднай учасників і учасниць у малі групи і дай їм 5 хвилин на обговорення таких запитань: Які відчуття виникали у вас під час роботи з переліком привілеїв? Чи було щось несподіване? Чи були привілеї, про які ви раніше навіть не замислювалися?
5. Проведи обговорення в загальному колі.

РЕФЛЕКСІЯ

- Чому важливо усвідомлювати власні привілеї? Що відбувається, якщо ми, не усвідомлюючи їх, взаємодіємо з тими, хто таких привілеїв не має?
- Як наші привілеї впливають на те, наскільки легко чи складно нам користуватися свободою слова?
- Який зв'язок між привілеями, правами та демократією?
- Як ми почуваємося, коли нам постійно нагадують, що ми відрізняємося від того, що вважається «нормою»?
- Що з нашого обговорення ви можете застосувати у своєму повсякденному житті?
- Чи можете ви пригадати інші привілеї, яких немає в нашому переліку, але які варто було б додати?

ПЕРЕЛІК ПРИВІЛЕЇВ:

- Я можу прочитати цей список.
- Я без проблем підіймаюся сходами.
- Мова, якою я розмовляю вдома, збігається з мовою навчання в школі.
- Я чую, що говорить людина, коли перебуваю у натовпі.
- Мені ніколи не ставили особистих запитань щодо моїх операцій.
- Мені ніколи не доводилося уточнювати свою сексуальну орієнтацію.
- Я ніколи не спав / не спала на вулиці.
- Мене ніколи не запитували: «А з якої країни ти насправді?».
- Мої батьки або я є власниками будинку, в якому я живу.
- Я можу повертатися додому після настання темряви, не відчуваючи страху.
- Свята, які важливі для мене, відзначені червоним у календарі.
- Незнайомі люди використовують правильні займенники, коли спілкуються зі мною.
- Мені не соромно і/або не страшно говорити іншим про те, як я почуваюся вдома.
- Мені ніколи не доводилося пояснювати свою роздратованість чи інші емоції передменструальним синдромом або менструальним циклом.
- Я можу пройти повз поліцейського і не боятися, що мене зупинять.
- Мені ніколи не казали, що я не можу плакати або проявляти емоції через свою стать.
- Мої батьки мають вищу освіту.
- Я можу спілкуватися з офіційними інституціями без перекладача.
- Я ніколи не переживав терористичної атаки.
- У школі ми вивчали культуру та історію мого народу.
- Мої батьки мають роботу і отримують зарплату щомісяця.
- Я не боюся, що моє ім'я ускладнить пошук роботи.
- Стільці з підлокітниками не створюють для мене незручностей.
- Стільці без підлокітників не створюють для мене незручностей.
- Я маю безперешкодний доступ до необхідних медичних послуг.
- Мені ніколи не пропонували гроші за секс.
- Мене ніколи не спрямовували в невідповідні туалет, роздягальню чи відділ магазину одягу.
- Я отримую допомогу з домашніми завданнями, якщо мені це потрібно.
- Останні кілька років мені не говорили фраз на кшталт «ти зрозумієш це, коли станеш старшим» або «ти передумаєш, коли подорослішаєш».
- Мені ніколи не була потрібна психологічна допомога.
- Я декілька разів був / була у відпустці за кордоном.
- Удома мені ніколи не казали, що ми не можемо собі щось дозволити.
- Мені ніколи не доводилося планувати свій день з огляду на фізичний біль.
- Мене ніколи не відмовляли у вході до нічного клубу через мою національність, акцент, гендерну ідентичність або інвалідність.
- Мені ніколи не казали, що моя етнічна належність або культура не мають цінності, і я ніколи не відчував / відчувала потреби їх приховувати.
- Мені не доводилося бути без своєї сім'ї через конфлікт або переслідування.
- У мене є доступ до чистої питної води.
- У мене є доступ до якісної освіти та навчальних ресурсів.
- Я можу вільно сповідувати свою релігію, не боячись переслідування.

ВПРАВА 2: ЯК РЕАГУВАТИ НА МОВУ ВОРОЖНЕЧІ?

Учасники домовляються, як вони будуть реагувати на випадки мови ворожнечі. Мета полягає в тому, щоб навчити учасників критично мислити та реагувати на мову ворожнечі.

Перед початком ознайомся з порадами щодо проведення вправ на с. 6-7.

Тривалість: 45 хвилин

Розмір групи: від 4 осіб

Тобі потрібно:

- Таблиці для діалогу з написами «ігнорувати», «реагувати», «повідомити» та «розповісти друзям» (один набір для кожної групи);
- стікери для кожної групи;
- олівці або ручки для всіх присутніх;
- таймер.

ХІД ВПРАВИ:

1. Підготуй ситуації, які можуть образити маргіналізовані групи у вашому суспільстві. Приклад: Під час шкільної зустрічі спікер ділиться своєю історією біженця. Один зі студентів перериває його: «Нам тут не потрібні такі, як ти! Повертайся туди, звідки приїхав!»
2. Об'єднай учасників і учасниць у групи по чотири особи, розсадивши їх за окремими столами. На кожен стіл поклади чотири таблички з написами: «ігнорувати», «реагувати», «повідомити» та «розповісти друзям», розмістивши їх у кожному куті столу.
3. Повідом учасникам і учасницям, що вони почують різні ситуації і повинні будуть вирішити, як діяти: ігнорувати ситуацію, реагувати на неї, повідомити про неї або розповісти друзям. Спочатку кожен робить вибір індивідуально, а потім група має дійти спільного рішення.
4. Спершу дай учасникам і учасницям кілька хвилин, щоб ознайомитися з чотирма варіантами дій без прикладів ситуацій.
5. Прочитай одну із підготовлених ситуацій.
6. Дай учасникам і учасницям дві хвилини на самостійні роздуми про те, які переваги та недоліки має їхня реакція на ситуацію.
7. Після цього дай 5 хвилин на обговорення ситуації у групах, далі вони мають ухвалити спільне рішення. Якщо група вибирає реагувати, то що саме потрібно сказати і як? Якщо обирає повідомити, кому саме слід повідомити? Якщо обирає розповісти друзям, що саме сказати та як?
8. Дай усім групам озвучити їхні рішення і постав запитання зі списку нижче.
9. Повтори кроки 4–8 для інших підготовлених ситуацій і запроси всіх у загальне коло для обговорення.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОЖНОЇ ГРУПИ:

- Який варіант ви обрали і чому?
- Чому ви не обрали інший варіант?
- Які найважливіші наслідки вашого вибору?
- Які методи ви б використали для реалізації свого рішення?
- Чи були в групі розбіжності? Чи складно було зробити вибір? Чому?
- Якщо хтось вирішив «ігнорувати»: чи є ситуації, у яких ігнорування сказаного є найкращим варіантом? Чи є інші ситуації, де ігнорувати мову ворожнечі не варто?
- Якщо мова ворожнечі стосувалася б вас, чого б ви очікували від інших?
- Після відповідей кількох груп: чи хоче хтось змінити свою думку? Чи є хтось, хто не погоджується з рішенням своєї групи? Чому?

РЕФЛЕКСІЯ:

- Чи було щось, що вас здивувало?
- Які можуть бути наслідки, якщо не реагувати на мову ворожнечі?
- Які можуть бути наслідки для людини, на яку спрямована мова ворожнечі в конкретному випадку?
- Що відбувається в суспільстві, якщо мова ворожнечі стає нормою?
- Чи реагування на мову ворожнечі має зв'язок із відповідальним громадянством?
- Що з нашого обговорення ви можете використати у вашому повсякденному житті?

ВПРАВА 3: КОРЕНІ ТА ГІЛКИ

У цій вправі молоді люди знайомляться з прикладами мови ворожнечі в онлайн-середовищі. Разом вони знаходять причини та шкідливі наслідки кожного висловлювання. Вони розмірковують про зв'язки між віртуальною мовою ворожнечі та поведінкою в реальному житті, досліджують корені проблеми та підвищують свої знання про причини расизму та дискримінації.

Тривалість: 45–60 хвилин

Розмір групи: від 4 осіб

Тобі потрібно:

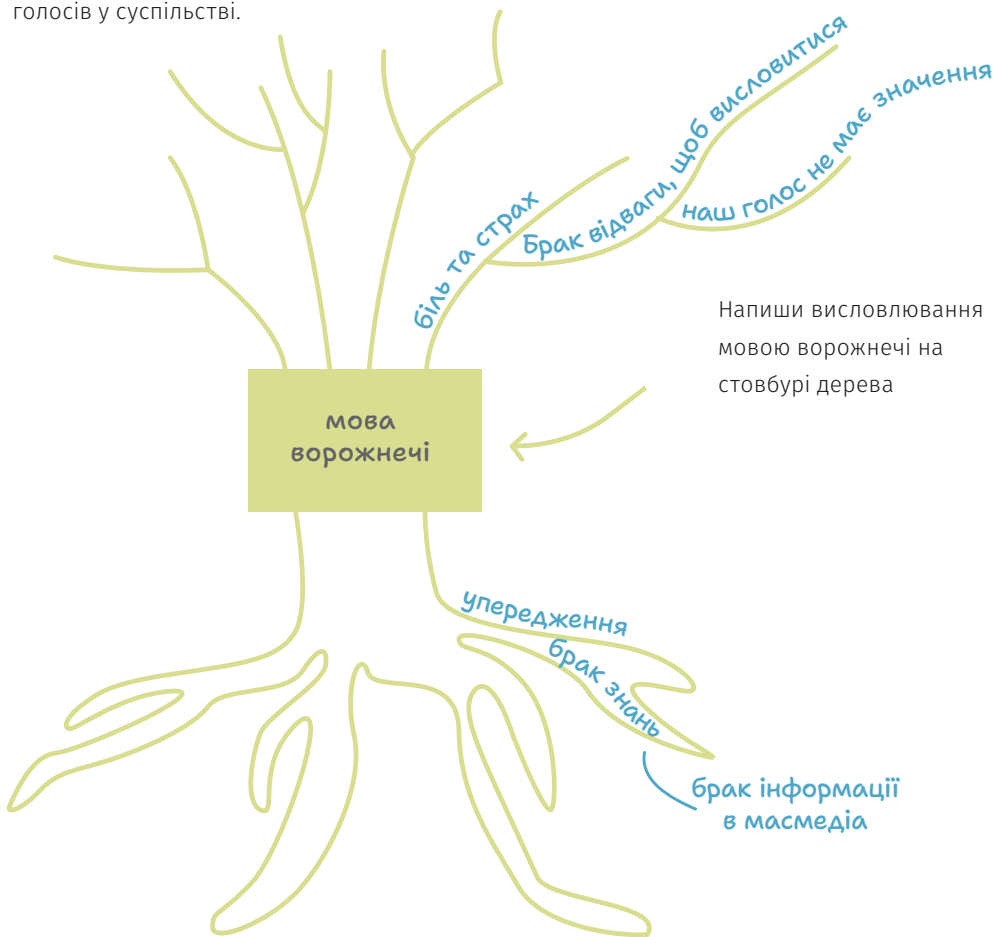
- великі аркуші паперу;
- маркери або ручки для всіх присутніх.

ХІД ВПРАВИ:

1. Запитай учасників і учасниць, що вони думають, коли чують термін «мова ворожнечі». Запропонуй обговорити це в малих групах.
2. Поясни, що сьогодні ми часто стикаємося з мовою ворожнечі в інтернеті: у соціальних мережах, коментарях, повідомленнях. Щоб зрозуміти мову ворожнечі в інтернеті, необхідно розглядати її як проблему, що має зв'язки з різними факторами реального світу. Робота з реальними причинами зазвичай більш ефективна, ніж спроби реагувати на окремі випадки мови ворожнечі. Запитай учасників і учасниць, чи можуть вони назвати такі причини.
3. Покажи учасникам і учасницям «дерево мови ворожнечі» і повідом, що разом вони визначатимуть причини та шкідливі наслідки мови ворожнечі. На кожному дереві є висловлювання мовою ворожнечі (стовбур). Запропонуй їм написати причини цього висловлення на коренях дерева, а його шкідливі наслідки — на гілках. Вони можуть працювати одночасно як з верхньою, так із нижньою частиною дерева.
4. Розділи учасників і учасниць на групи по 3–4 особи і попроси їх намалювати на своєму аркуші дерево. Роздай групам по прикладу висловлювання мовою ворожнечі, який вони повинні записати на стовбурі дерева. Ти можеш підшукати свої приклади або скористатися цитатами, запропонованими нижче.
5. Скажи учасникам і учасницям, що ці тексти були опубліковані в інтернеті (наприклад, у коментарі до новини або в повідомленні із соціальних мереж). Попроси їх вказати якомога більше причин і наслідків. Якщо виникають труднощі, запропонуй їм подумати про такі фактори:
  - масмедіа;
  - політики/громадські діячі;
  - мова ворожнечі офлайн;
  - тиск з боку однолітків;
  - дискримінація на робочому місці;
  - економічні чинники;
  - школа/освіта.
6. Дай групам 20 хвилин для створення дерева. Потім запропонуй їм представити свої результати та перейди до обговорення у загальному колі.

Під час роботи над гілками дерева учасники досліджують можливі шкідливі наслідки мови ворожнечі. Деякі з цих наслідків можуть спричиняти нові наслідки, і цей процес може тривати далі. Вплив може стосуватися як окремих осіб, так і суспільства загалом.

Наприклад, одним із наслідків мови ворожнечі є те, що людина почувається, пригніченою або наляканою. Це, у свою чергу, може призвести до того, що більше людей у подібній ситуації почнуть боятися висловлювати свою думку, що призведе до зменшення різноманіття голосів у суспільстві.

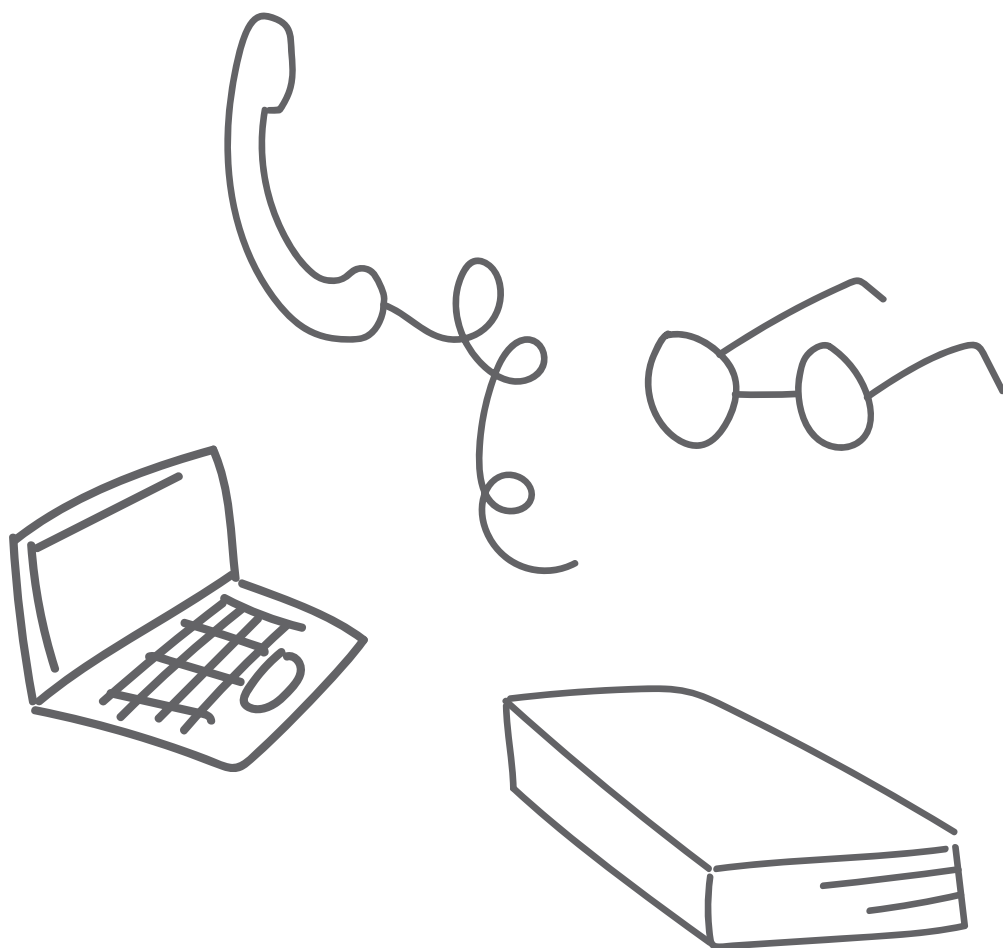

Коли учасники працюють над **корінням** дерева, головне питання звучить так: «Чому це відбувається?». Важливо знайти якомога більше можливих причин. Деякі з них можуть бути взаємопов'язаними, тому одна причина може спричиняти інші, створюючи глибші корені проблеми. **Наприклад**, якщо розглядати мову ворожнечі щодо саамів, її причини можуть бути пов'язані з упередженнями. Упередження, своєю чергою, можуть виникати через брак знань, що, можливо, зумовлено недостатньою кількістю інформації в школах, масмедіа або суспільстві загалом.

РЕФЛЕКСІЯ:

- Чи помітили ви цікаві відмінності між деревами?
- Чи є у вас запитання до інших груп?
- Наскільки легко було знайти «коріння» мови ворожнечі? Чи виникали розбіжності в групі?
- Чи якийсь з коренів або гілок перетиналися із «реальним» світом? Що це говорить нам про мову ворожнечі в інтернеті?
- Які можливі наслідки мови ворожнечі для окремих людей і для суспільства загалом?

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

Книги та брошури:

- «Спiрнi, емоцiйнi та чутливi питання в школi», Марi Крiстiн Йоре (редактор)
- «Як викладати спiрнi питання», Рада Європи
- «Закладинки – посiбник з протидiї мовi ненавистi онлайн через освiту з прав людини», Рада Європи
- «Compass. Посiбник з освiти у сферi прав людини для молодi», Рада Європи. Отримано 16.03.23 з: <https://www.coe.int/en/web/compass>
- «Не нормально!» вiд Bufdir
- «А як щодо свободи слова?» Молодiжна рада свободи слова

Вебсайти:

- wergelandsenteret.no (норвезькою мовою)
- theewc.org

ПОСИЛАННЯ

1. Рада Європи (2017). Життя з протиріччями. Навчання суперечливих питань шляхом освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ): <https://rm.coe.int/-/168091f16d>
2. The European Wergeland Centre. Time to stand up and change the world. (Retrieved 02.03.2023 from: <https://theewc.org/content/uploads/sites/7/2021/12/P%C3%A5-tide-%C3%A5-st%C3%A5-opp-og-change-the-world-a-philosophical-conver-sation.pdf>)
3. Рада Європи (2017). Життя з протиріччями. Навчання суперечливих питань шляхом освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ): <https://rm.coe.int/-/168091f16d>
4. Amundsen, B. (2022). How many of us now live in a democratic country? Research (Дослідження «Скільки з нас живе у демократичній країні?»)
5. Kallelid, M. (2021, August 27). Survey: majority of young people would put democracy aside for a poli-ti-cian they agree with. Aftenposten, Politics. <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/g6va01/under-soekelse-flertall-av-unge-ville-satt-demokra-tiet-til-side-for-en-politiker-de-er-eng-med>
6. Botnen, T. (2022). ÅK:2022, The Youth Survey. Opinion
7. Hovde, KH, Svensson, P., Thorsen, DE (2022). Demo--cracy. Large Norwegian encyclopedia. Доступ: 2 березня 2023, <http://snl.no/demokrati>
8. <https://www.fn.no/tema/menneskerettigheter/demokrati-og-medborgerskap>
9. Рада Європи (2016). «Компетентності для культури демократії – Живемо разом як рівноправні громадяни в культурно багатоманітному демократичному суспільстві». с. 7-11: https://www.schools-for-democracy.org/images/documents/91/kompetentnosti_dlya_kultury_demokratiyi_ua.pdf
10. Botnen, T. (2022). ÅK:2022, The Youth Survey. Opinion
11. Завдання адаптовано з: <https://theewc.org/content/uploads/sites/7/2021/09/7.-Hva-betyr-det-a%CC%8A-v%C3%A6re-en-medborger.pdf>
12. Вік виборців – тема для жвавих дискусій. До прикладу, кампанія Vote 16 (Голосуй у 16) виступає за зменшення віку виборців до 16 років. Докладніше див. <https://rm.coe.int/en-vote-at-16-a6-web-collecti-on-elections-de-mocratiques/1680a8781c>
13. Рада Європи (2017). Життя з протиріччями. Навчання суперечливих питань шляхом освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ), с. 7.
14. Jore, MK (2022). Controversial, emotional and sens-i-tive issues in school. С. 13-14.
15. Nilstun, C. (2023). Controversy in Store norske lexi-kon on snl.no. Retrieved 20.02.2023 from <http://snl.no/kontrovers>
16. Jore, MK (Ed.). (2022). Controversial, emotional and sensitive issues in school. Oslo: University Press. P.13-14
17. The Youth Freedom of Expression Council (2021). What about freedom of expression? (доступ 23 березня 2023; <https://frittord.no/attach--ments/ab065f74cc5dd00e40ed531b8fc16e3c91a800c1/193-20210427210531482015.pdf>)
18. Haugstvedt, H. Bjørgo, T. (2022). Youth and extre--mism in 2021: A study of young people's assessment of extremism and prevention in Norway. University of Oslo. <https://www.sv.uio.no/c-rex/aktuelt/aktuelle-saker/2022/c-rex-rapport-2-2022-ungdom-og-ekstre--misme.pdf>
19. Рада Європи (2017). Життя з протиріччями. Навчання суперечливих питань шляхом освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ): <https://rm.coe.int/-/168091f16d>
20. «What is the situation with the freedom of expression of youth and young adults in Norway?» 2021
21. The Norwegian Media Authority, (2022, 8 February). «You have to have thick skin or avoid being online». Опитування щодо досвіду молодих людей з мовою ворожечі. С. 1-40.
22. The Equality and Discrimination Ombudsman. Hate speech. Retrieved 20.01.2023 from <https://www.ldo.no/ombudet-og-samfunnet/ombudets-arbeid/hatprat/>
23. What is the situation with the freedom of expres-sion of youth and young adults in Norway?» 2021
24. Nordic Council of Ministers. Not OK: What is hate speech and what can you do about it? Ministry of Chil-dren and Equality. Retrieved 20.01.2023 from https://bibliotek.bufdir.no/BUF/101/ikke_greit_Hva_er_hatprat_og_hva_kan_du_gjore_med_det.pdf
25. Там само
26. <https://www.unhcr.org/media/unhcr-teaching-about-refugees-2021-stress-and-trauma-guidebook>
27. Kierulf, A., Gisle, J. (2021, December 21). Freedom of expression in the Great Norwegian Lexicon. Retrieved 20.01.2023 from <https://snl.no/ytringsfrihet>

THE EUROPEAN
WERGELAND
CENTRE

Iceland
Liechtenstein
Norway grants

Norway grants

A line graph with three data points. The first point is the highest, the second is the lowest, and the third is in the middle. The points are connected by a thin line.